

Skampæl og bogafbrænding i Rostock i maj 1933

Af Karl-Heinz Jügelt

Forord

Siden mit foredrag på Det kongelige Bibliotek i København d. 13. januar 2004 om den fascistiske bogafbrænding i Tyskland i maj 1933, især illustreret med hændelserne på det mecklenborgske landsuniversitet i Rostock, gav 75 års dagen for bogafbrændingerne d. 10. maj 2008 på ny anledning til talrige mindearrangementer. Blandt disse fortjener præsentationen af "Bibliothek Verbrannter Bücher – Eine Auswahl der von den Nationalsozialisten verfemten und verbotenen Literatur" d. 9. maj 2008 på Deutsches Historisches Museum i Berlin en særlig omtale som et markant mindesmærke af helt særlig karakter.

Ved dette mindearrangement blev et udgivelsesprojekt præsenteret, som bliver realiseret af Moses Mendelsohn Zentrum für europäisch-jüdische Studien (MMZ) ved universitetet i Potsdam sammen med Olms Verlag i Hildesheim. Støttet af donationer fra ansete fonde vil en samling på omkring 120 titler blive genoptrykt og udgivet, som specielt skal gives som gave til mere end 4000 gymnasier o.l. i Tyskland. Inden for rammerne af denne begivenhed blev som et symbol en kassette med de første 10 bind "Verbrannter Bücher" givet til to skoler.

I dette bibliotek vil man ikke blot finde forfattere, der også er kendte i dag, som Franz Kafka, Anna Seghers, Kurt Tucholsky eller

Karl-Heinz Jügelt, professor dr. Phil. tidl. biblioteksdirektør for Universitetsbiblioteket i Rostock.

Artiklen bygger på et foredrag i Bibliotekshistorisk Selskab og er oversat af Ole Harbo

Jack London, men også sådanne forfattere, som blev læst før 1933, men som i dag i vidt omfang er glemte, men som forbliver repræsentanter for kultur og litteratur i tiden før naziregimet. Hvert bind bliver forsynet med en efterskrift udarbejdet af kompetente eksperter. Bogsamlingen bliver suppleret med et dokumentationsbind "Orte der Bücherverbrennung 1933", i hvilket forløbet af aktionerne 62 steder i Tyskland bliver beskrevet.

Rostock er i dette bind repræsenteret med et omfangsrigt bidrag og hører til de 5 steder i Tyskland, hvor der yderligere blev opstillet en såkaldt skampæl¹.

Denne artikel bygger på forskning, der begyndte i 1980 som forberedelse til et mindearrangement på 50 års dagen for bogbrændingerne d. 10. maj 1983². Den gang stod der kun meget få originale kilder til rådighed. Da imidlertid det den gang i statsarkivet i Marburg opbevarede Archiv des Nationalsozialistischen Deutschen Studentenbundes (NSDStB) og originallitteratur fra nazitiden, efter sin tilbageføring til Berlin, igen var blevet gjort tilgængelig, kunne denne forskning fortsætte på bredere kildebasis³.

En af de væsentlige nye erkendelser var, at også de af Rostock nazi-studenternes demonstrationer havde rødder, der rakte mange år tilbage⁴. Inden for rammerne af den af NSDStB i Berlin centralt ledede "Aktion wider den undeutschen Geist" afgav de spektakulære arrangementer, allerede få måneder efter den fascistiske magtovertagelse, tydeligt vidnesbyrd om den opnåede høje grad af ensretning ved universitetet i Rostock. Denne satte altså ikke først ind efter d. 30. januar 1933.

Den politiske situation i Mecklenborg og ved det Mecklenborgske Landsuniversitet Rostock

Siden landdagsvalget i sommeren 1932 var der et knapt flertal til det nazistiske parti (NSDAP) i Mecklenburg-Schwerins landdag; to universitetstilknyttede var medlemmer af dette partis landdagsfraktion⁵.

Ser man på organisationen af og det politiske ståsted for studenterne i Rostock i årene efter 1. verdenskrig⁶ undrer det ikke, at der efter stiftelsen af den lokale forening af "Verein für das Deutsch-

tum im Ausland" (VDA) i april 1928⁷, allerede den følgende december blev grundlagt en studenterforening af NSDStB. Denne grundlæggelse blev omgående, også officielt, bragt til rektors kendskab. Med finansiell støtte fra den lokale forening af NSDAP begyndte det politiske arbejde med organiseringen af et foredrag om den tyske udenrigspolitik siden 1918. Selv om denne gruppe i sommeren 1929 kun talte 15 medlemmer kunne nazi-studerne ved valgene til Allgemeiner Studenten Ausschuss (AStA) fra sommeren 1929 indtage 4 af de 11 pladser i ledelsen af Rostocker Studentenschaft og i begyndelsen af vintersemestret 1929/30, ved den såkaldte Langemarckfest, optrådte de for første gang offentligt i brunskjorter og med SA-banner.

Med deres indflydelse fik de i 1930 bl.a. sat igennem, at der indførtes en "Numerus clausus für Angehörige der jüdischen Rasse", der demonstrativt blev aftrykt på forsiden af Rostocker Universitäts-Zeitung (RUZ) d. 12. december 1930. I det samme nummer er der en artikel om "Student und Nationalsozialismus". I forening med NS-forfatteren Kurt Maßmann, som leder af studenterkontoret for politisk dannelse, lykkedes det fra 1931 lederen af NS-studergruppen at organisere det politiske arbejde i AStA i Harzburgerfrontens [sammenslutning af nazister, tysk nationale og andre stiftet 1931, o.a.] tegn, hvorved støtte altid var sikret fra Ortsgruppenleiter og senere overborgmester Walter Volgmann (1898-1945) og gauleiter Friedrich Hildebrandt (1898-1948) såvel som Rostockprofessoren i socialhygiejne dr. med. Hans Reiter⁸, medlem af landdagsfraktionen for NSDAP som "tro rådgiver og hjælper"⁹.

Med demagogisk propaganda – som RUZ hefterne formidler et anskueligt billede af – lykkedes det dem at opnå en betydende indflydelse på Rostocks studenterorganisation¹⁰. Boghjørnet i RUZ indeholdt allerede i vintersemestret 1930/31 en annonce for bogen "Hitler – (eine deutsche Bewegung)" af Hitlerbiografiforfatteren E. Czech-Jochberg¹¹.

NSDStBs absolutte flertal i ledelsen af Rostocker Studentenschaft fra sommersemestret 1931 førte til, at ledelsen allerede d. 6. juni 1931 besluttede dettes korporative tilslutning til "Kampfbund

für deutsche Kultur” såvel som til ”Arbeitsgemeinschaft für deutsche Wehrverstärkung”¹². På cirka samme tidspunkt fulgte grundlæggelsen af ”Arbeitsgemeinschaft nationalsozialistischer Studentinnen”¹³.

Det undrer således ikke, at NSDStB’s mål i den følgende tid åbent kunne blive forkyndt ”at fortsætte den (...) inden for rammerne af den samlede nationalsocialistiske bevægelses stillede opgave, erobringen af de højere læreanstalter”¹⁴. Og Kurt Maßmann identificerede sig i et bidrag ”Die Aufgabe der Universitäten” med NS-forfatteren Erwin Guido Kolbenheyers (1878-1962) kritik af universiteterne, der forsømmer ”at skille den kaotiske nutidige litteratur, der som et vandfald styrter ned over os, i sundt og sygt, tysk og utysk”¹⁵. Efter at formanden for Deutsche Studentenschaft, nazi-medlemmet Gerhard Krüger (1908-1994) allerede på dette tidspunkt kunne skrive i RUZ i nationalsocialistisk ånd ”Vom Sinn einer deutschen Studentenschaft”, bliver situationen ved Rostocks universitet kort tid efter skildret realistisk, når det hedder ”for flere semestre siden står studenterne ved de tyske universiteter og højere læreanstalter i den skarpeste kamp mod den utyske ånd på Tysklands højere skoler (...)”¹⁶. Næsten hvert nummer af RUZ fra vintersemestret 1931/32 offentliggør tilsvarende digte af Baldur von Schirach (1907-1974). Ved studentervalgene i januar 1932 havde nazi-studerne allerede opnået 2/3 flertal¹⁷.

Med denne voksende indflydelse blandt de studerende forsøgte de i ferien op til vintersemestret 1932/33 at sætte en studenterforfatning efter ”førerprincippet” igennem i stedet for universitetets akademiske selvbestemmelse¹⁸. Den, i løbet af de hårde diskussioner om en ny forfatning, dannede ”Widerstandsfront”, i hvilken de kræfter samlede sig, der var for borgerlige frihedsrettigheder for videnskaberne og som satte ind for højskoleautonomi og studenterselvbestemmelse, kunne ganske vist ved studenterparlamentsvalget d. 30. januar 1933 erobre flertallet af pladserne¹⁹, men med Werner Rühberg, Werner Trumpf, Günter Hergesell, Friedrich Wilhelm Koch og Heino Schwanbeck var også de 5 ledende NSDStB-repræsentanter blevet medlemmer af studenterparlamentet. Germanisten Trumpf blev næstformand og jura- og medicinstudenten

Hergesell, lægesøn fra Fürstenberg, overtog posten som faglig leder i bestyrelsen og havde således RUZ i sit faste greb.

Dermed havde repræsentanter for NSDStB to vigtige poster i bestyrelsen, der konstituerede sig d. 6. februar 1933, men som i det store og hele kun kom til at agere som bestyrelse i ferien.

Det, efter rigsdagsbranden d. 27. februar 1933 for alle universiteter, erklærede forbud mod medlemskab af kommunistiske, socialdemokratiske og pacifistiske organisationer ramte i Rostock kun den socialistiske studentergruppe²⁰. For alle øvrige studenter, også for dem der i januar 1933 endnu havde stemt for den såkaldte modstandsfront, må det antages, under indtryk af de efterfølgende begivenheder inden for rammerne af "Aktion wider den undeutschen Geist", at de allerede var tilpassede og næppe behøvede at blive ensrettede og inkorporerede. På grund af semesterferien kan det næppe have været de i Rostock i slutningen af marts 1933 begyndende offentlige aktioner med jødeforfølgelse og fjernelse af jødiske professorer og assistenter fra universitetet, der frembragte en atmosfære af tavshed og tilbageholdenhed og til sidst medløberi blandt studenterne. Efter tilbagevenden til den fremskudte semesterstart forefandt gamle som nyindskrevne studerende et anderledes universitet.

Situationen i Rostock i de første måneder af året 1933

Efter at rigspræsident von Hindenburg d. 28. februar 1933 havde underskrevet "Verordnung zum Schutz von Volk und Staat", blev der også i Rostock gennemført "sikringsaktioner" og 21 funktionærer fra KPD blev sat i forvaring. De enkelte partibygninger blev besat og trykkerimaskiner på Volkswacht, KPD's avis blev forseglede. Yderligere arrestationer fulgte. Ved ransagningen af redaktionen af Volkswacht og fagforeningshuset på Patriotischer Weg blev aviser, bøger og brochurer beslaglagt.

Ved rigsdagsvalget d. 5. marts 1933 havde NSDAP i byen allerede kunnet konstatere en tilvækst på 6000 stemmer. Aftenen før valget havde der i Rostock fundet 3 nazi-manifestationer sted for at forberede "Tag der erwachenden Nation". I anledning af statsakten i Potsdam blev der kun 2 uger senere til "Feier der erwachten

Nation” gennemført en yderligere stor national demonstration på Rostocker Neuer Markt²³. Med røde flyveblade blev ”alle nationale Rostockere” indkaldt til en massedemonstration om aftenen d. 31. marts, hvor Dr. David Thormann – advokat fra Rostock og byrådsmedlem for NSDAP siden 1932 – skulle tale over temaet ”Unser Abwehrkampf gegen die Greuelpropaganda des Judentums im Ausland” Med disse flyveblade²⁴ blev samtidigt for hele riget forkyndt den til den 1. april planlagte antijødiske boykot: ”Køb ikke hos jøder, søg ikke jødiske læger og undgå jødiske advokater. Tyskere, køb kun hos den tyske middelstand!” Bemærkelsesværdigt nok begyndte denne boykot af 57 forretninger i Rostock allerede d. 30. marts²⁵ og udmærkede sig desuden ved, at der for første gang offentligt blev opfordret til *ikke mere at læse jødisk litteratur*.

Forberedelsen af bogbrændingen

I midten af marts 1933 var tanken om bandlysning af jødisk litteratur, som ”Kampfbund für deutsche Kultur” tidligere var gået ind for, blevet taget op på ny²⁶ og den ”som nationalsocialistisk bibliotekar bekendte” dr. Wolfgang Herrmann ”havde fået til opgave [...] at udfærdige de første sortlister og at indlede afbrændingen af marxistiske og jødiske bøger”²⁷. Han – i forening med andre folkebibliotekarer – var ophavsmand til sortlisterne, der dannede grundlaget for felttoget mod den ”utyske” litteratur.

En yderligere rundskrivelse fra Berlin af 8. april 1933 til studentorganisationerne ved de tyske universiteter nævner som ”første foranstaltning fra propagandatjenesten: Offentlig afbrænding af den jødiske, undergravende litteratur foretaget af studenterne ved de højere læreanstalter på grund af verdensjødedommens skamløse hetz mod Tyskland”.

Den strengt centralistisk ledede aktion skulle forløbe i tre etaper:

Oplysningsaktion fra 12. april til 10. maj
Indsamlingsaktion fra 26. april til 10. maj og
Afbrændingshandling d. 10. maj 1933

Men inden de forskellige rundskrivelser nåede Rostock, havde de første antisemitiske aktioner fundet sted på universitetet.

Allerede d. 3. april 1933 var ”professor dr. Moral, direktør for universitetsklinikken for mund- og tandsygdomme, tysk statsborger af jødisk tro [...] med øjeblikkelig virkning sendt på orlov fra sit embede”²⁹. Den følgende dag havde *Niederdeutsche Beobachter*, NSDSAP’s dagblad i Schwerin, meddelt at ”højskolegruffeføreren for NSD-studerterforbundet” havde bedt de jødiske professorer ved Landesuniversität om, ”for at undgå uroligheder at indstille deres virksomhed ved universitetet og dettes institutter. Samtlige jødiske universitetslærere har fulgt denne opfordring, således at denne aktion forløb i fuldstændig ro”³⁰. Foruden professor Moral blev psykologen, professor dr. David Katz (1884-1959), assistent ved mineralogisk-geologisk institut, dr. phil. Günter Nagelschmidt³¹ og dr. phil. Else Hirschberg³² ”sendt på orlov”.

Ensretning af studenterorganisationerne

Med rundskrivelsen fra Berlin d. 19. april 1933 var der givet ordre til, at studenterforeninger ved universiteter omdanner *Deutsche Studentenschaft* efter førerprincippet; desuden blev der forlangt tilsvarende forholdsregler på universiteterne³³.

Som følge heraf åbnede rektor, professor Paul Schulze, sommersemestret d. 1. maj 1933 i aulaen under tilstedeværelse af lærergruppen og korporationer med den festlige overgivelse af den nye statut til NS-studerterføreren, germanistikstudenten Werner Trumpf. Ved denne lejlighed optrådte allerede en del af studenterne - som *Rostocker Anzeiger* beretter³⁴ - i SA-uniform eller i Stahlhelms [organisationen af frontsoldater fra 1. verdenskrig, o.a.] grå uniform. Fotografierne fra demonstrationen samme dag ”*Ehrentag der Arbeit*”, som nazisterne havde erklæret 1. maj at være, viser også nogle af de deltagende professorer med ordenssmykkede embedsdragter³⁵.

Forberedelse og gennemførelse af ”*Aktion wider den undeutschen Geist*” var i Rostock allerede begyndt d. 4. april med dannelsen af det såkaldte kampudvalg. Da der med rundskrivelse af 27. april 1933 fra studenterhovedkontoret for presse og propaganda ankom ”sortlister” for studenteraktionerne og de med rødt trykte

plakater med hovedideerne til "Aktion wider den undeutschen Geist" med overskriften *12 grundsætninger for tyske studenter* blev disse ikke bare hængt op i Rostock, men efter ordre sendt til ca. 60 mecklenborgske byer og landsbyer med opfordring til at danne lokale kampudvalg og at hænge de tilsendte plakater op. Til det måtte der eftertrykkes 500 plakater. Endvidere blev de 12 grundsætninger offentliggjort i *Niederdeutscher Beobachter*, i *Rostocker Anzeiger* d. 5. maj 1933 og gennem *Mecklenburgische Heimatkorrespondenz* til en yderlige række af mecklenborgske aviser.

D. 4. maj 1933 blev en sortliste for første gang trykt i *Rostocker Anzeiger* med et opråb fra *Rostocker Studentenschafts kampudvalg* for presse og propaganda: "Mod den utyske ånd! Til Rostocks indbyggere", hvor der samtidig blev berettet om den allerede d. 3. maj 1933 "efter ordre fra rigsministeriet for folkeoplysning og propaganda"³⁶ gennemførte "beslaglæggelse af smudslitteratur": "Rostocker Studentenschaft foretog i onsdags en *gennemøgning af private lejebiblioteker*, hvor alle smudsig-erotiske, undergravende og krigsbekæmpende skrifter såvel som såkaldt seksuel oplysningslitteratur og bøger af sådanne forfattere, der har taget del i hetzpropagandaen mod Tyskland, blev *beslaglagt*. Nogle boghandlere stillede sig til rådighed for *Rostocker Studentenschaft* i kampen mod den utyske ånd og erklærede sig parate til, i det omfang de måtte være til stede, at trække de indklagede bøger ud af handelen. Målet med aktionen er ved en offentlig forsamling at afbrænde den jødiske og øvrige smudslitteratur"³⁷.

Rostocks befolkning blev opfordret til "også fra deres side at bidrage til at den tyske litteratur blev rensset for utysk ånd. Boghylden skal ikke være en kapitalanbringelse men et smykke i det tyske borgerhus." derfor skal "alle bøger, der ikke hører til i det tyske hjem af hver eneste anstændige tysker" afleveres til opsamlingsstedet på universitetet³⁸. Samtidig blev der opfordret til to manifestationer.

Opstilling af skampælen som første "Aktion wider den undeutschen Geist
Med det sædvanlige fakkeltog begyndte sent om aftenen d. 5. maj 1933 denne første "Aktion wider den undeutschen Geist". I spid-

sen marcherede en flok SA'ere. Efter dem fulgte – i følge presseberetninger – det samlede Rostocker Studentenschaft og NSDAP's bedriftscelleorganisation. Mens der i Rostock Kino blev vist filmen, *Brændende hemmelighed*, efter en novelle af Stefan Zweig, trak marchkolonnerne fra Vögenteichplatz til universitetet.

Den natlige aktion på universitetets Blücherplatz blev indledt med en hilsen til de forsamlede fra den allerede flere gange nævnte professor Reiter på vegne af regeringskommissær Hildebrandt. "Kort og fyndig" omtaler RA's beretning de "mandige ord", der talte om at arbejdere, studenter, mænd, kvinder og ungdommen rækker hænderne "med fælles indsats" mod det fælles mål: "det tyske menneske". Også hovedtaleren, privatdocent dr. Franz Bachér – tillige fører for arbejdsfællesskabet af yngre nationalsocialistiske docenter, manede studenterne: "Håndens arbejder står ved siden af jer, vis ham at I udfylder jeres plads, som han udfylder sin ved skruestikken. Lad det faustiske menneske gå ind i jer og føl herved, hvad der er tysk."

Efter sangen "Burschen heraus" talte så for studenterorganisationen føreren for de nordtyske studenter, diplomingeniør Schulze, der med svulstige ord hentede gamle fjendebilleder, som ungdommen er vokset op med, frem. Han talte om elendigheden, hvori ære intet betød og penge alt.

Men ungdommen søgte – fremhævede han – "æghed, troskab, folkelighed, indhold og form" den fandt tilbage til nationen og "således fandt den frem til mændene ved hagekorset". Ved afbrændingen af bøgerne, "som vi ved undersøgelsen af bibliotekerne fandt som værende imod den tyske ånd" vidste han, "at ved siden af os står bonden, arbejderen og den tyske kvinde". "For første gang – råbte han – ser vi her foran universitetet opstillet en skampæl, på hvilken vi vil slå de bøger op, som træffes af det tyske folks forbandelse"³⁹.

Så blev der på en 2 m høj, tyk, rund egestamme naglet "otte af de mest frastødende "litterære værker" – syv bøger og et tidsskrift – af gruppefører i NSDStB Werner Rühberg. Under de forsamledes heilråb – skriver beretteren – sømmede han en bog af henholdsvis "Tucholski [!], Magnus Hirschfeld, Remarque"⁴⁰, Emil Lud-

Skampælen i Rostock (Kilde: Karl-Heinz Jügelts arkiv)

wig, Lion Feuchtwanger, Stefan Zweig og Vicki Baum til pælen. Blandt tidsskrifterne er det berygtede *Weltbühne* udvalgt⁴¹.

Den gennemførte opstilling af en skampæl d. 5. maj i Rostock er et udtryk for en særlig iver hos lederne af Rostockstudenterne. Ganske vist var opstillingen af skampælen, som symbolsk handling, planlagt og indlagt som en bestanddel af den samlede aktion i den allerede nævnte rundskrivelse af 19. april 1933⁴², men på tidspunktet for opstillingen i Rostock havde den "ikke længere den samme nødvendighed som for to uger siden", som det fremgår af et postkort fra hovedafdelingen for oplysning og propaganda dateret d. 4. maj⁴³.

I denne sammenhæng er det måske ikke uinteressant nærmere at betragte de studenter, der tog del i aktionerne. De blev før tid hentet tilbage fra semesterferien eller nyimmatrikuleret, så de var på stedet til de antisemitiske aktioner. Forelæsnningernes begyndelse var henlagt til d. 2. maj 1933 og immatrikulationen af i alt 2800 studenter blev gennemført fra 20. april til 2. maj⁴⁴. 53 % var medicinere, hvis faglitteratur i forvejen havde dokumenteret en kollektiv antisemitisme, 16% jurister og økonomer, 23 % filologer, de resterende 8% var teologer. Til alt, hvad vi ved om udviklingen af studenterne ved universitetet i de seneste år før 1933, kommer, at 43% af studenterne var nyimmatrikulerede, og kom direkte fra gymnasierne, hvor de havde oplevet "omvæltningen" og i givet fald været med til at udforme den.

Efter at Rostocker Anzeiger på dagen efter opstillingen af skampælen trykte en artikel "Hvad er kulturbolsjevisme" af NS-forfatteren Hanns Johst (1890-1978), "Schlageterdigteren" [Albert Leo Schlageter var sabotør i Ruhr og blev henrettet af franskmændene i 1923, hvorfor han var en af nazismens martyrer, o.a.] og i øvrigt var fuld af beretninger om "ensretningen på alle samfundsmæssige områder", blev som sidste akt i forberedelsen af bogafbrændingen i Rostock Vögenteichplatz d. 9. maj 1933 omdøbt til Friedrich-Hildebrandt-Platz for "at ære den mecklenborgske nationalsocialistiske forkæmper og regeringskommissær Friedrich Hildebrandt i Schwering"⁴⁵.

Den følgende morgen var der endnu en hetzagtig meddelelse i Rostocker Anzeiger. Før begyndelsen på afbrændingsaktionen, der var annonceret til kl. 21.30, skulle et orkester igen trække gennem Rostocks gader, for at minde om, "at den vigtigste handling inden for rammerne af aktionen mod den utyske ånd" skulle begynde. En kort tale blev annonceret og træffende ledsagende sætninger om "den litterære værdi" af de indsamlede bøger, og til beroligelse af befolkningen blev det meddelt, at politi og brandvæsen ville afspærre pladsen.

Bogafbrændingen som anden "Aktion wider den undeutschen Geist"

Om aftenen d. 10. maj 1933 "belejrede en næsten uoverskuelig menneskemængde allerede hen mod halv ni pladsen, i hvis midte bålstedet var opstillet". Lige som d. 5. maj bliver der også nu berettet, at den samlede studentergruppe deltager. I spidsen for studenternes fremrykkende tog marcherede, til klangen af et SA-orkester, de i h.t. en forordning fra den øverste SA-ledelse nydannede studenterstormtropper, der tog opstilling i en firkant rundt om bålstedet. Det fra Güstrow stammende landdagsmedlem for NSDAP, lærer Karl-Heinz Bürger, henviste i sin tale til, at i denne time fandt studenterungdommen i hele Tyskland sammen "for at overgive den beslaglagte juks- og smudslitteratur til flammerne". Hans antisemitiske hetz toppede med påstanden om, at det i de seneste årtier var jøderne i Tyskland, der bestemte "hvilke malere, billedhuggere eller musikere, der skulle opnå agtelse, hvilke digtere eller forfattere, der syntes værdige til en forlægger; en del af pressen gengav i indland og udland Tysklands aktuelle ansigt i spejlet af den jødiske opfattelse." Derfor, fremhævede han, finder kampen mod jøderne nok med denne aktion en ydre afslutning, men den er på ingen måde slut.

Under afsyngelse af Horst-Wessel-sangen, hvad der var sædvanligt ved sådanne lejligheder, blev bålet antændt, men "omhyggeligt passet af Rostocks brandmænd", som avisen beretter. Så optrådte nazi-studenterfører Rühberg, som "leder af hele aktionen". Han forkyndte navnene på de, hvis skrifter skulle overgives til flammerne: "Vi tåler ikke længere smædedigte af en Ernst Toller, en Bert Brecht, en Hasenclever og kammerater [...] "Vorwärts" tid er forbi [...]. Den tyske revolution har banet vejen for den tyske ungdom, og på alle tyske læreanstalter blusser i denne time bålene. Vi brænder skrifter af Marx, Kautsky, Heinrich Mann, Ernst Gläser, Erich Kästner, professor Förster, Freud og hans elever, bøgerne af en Emil Ludwig, Theodor Wolff, og Bernhard, en Remarque, Alfred Kerr og Tucholsky. Vi tåler ikke længere, at den høje forestilling om det tyske hjertelag bliver slæbt ind i områderne tarvelighed og latterliggørelse. Vi vil igen være digternes og tænkerens folk." Bemærkelsesværdigt er det, at både Heinrich Mann og Erich Kästner havde studeret i Rostock⁴⁶.

Verbrennung der Schund- und Schmutz- literatur auf dem Hildebrandt-Platz.

Der Scheiterhaufen auf dem Friedrich-Hildebrandt-Platz. Von Reimann, Rostock

Bålpladsen for bogafbrændingen i Rostock.
(Kilde: Karl-Heinz Jügelts arkiv)

Hvilke bøger, der virkelig blev brændt, kan desværre ikke konstateres. I alt blev i Rostock ca. 1200 bøger beslaglagt og frivilligt blev ca. 100 bind afleveret.

Betragter man imidlertid det eneste eksisterende foto i Rostocker Anzeiger, kan man ikke undgå det indtryk, at det snarere har drejet sig om de ”erobrede” aviser, bøger og brochurer fra parti- og fagforeningshusene på Patriotischer Weg. Denne tese bliver styrket derved, at det i en senere beretning kan læses, at ”ved afbrændingen af bøgerne kunne kun en ringe del blive overgivet til flammerne, da privatretlige betænkeligheder stod i vejen”. Som bekendt blev aktionen i alle universitetsbyer ”især indledt mod legebibliotekerne for at forhindre, at den mindreværdige litteratur, som havde samlet sig der, igen skulle finde vej til de brede masser”.

Denne beretning fra juni 1933 i RUZ modsiger også på bemærkelsesværdig vis den i Rostock udbredte påstand, at også Budden-

brooks af Thomas Mann skulle være blevet brændt. Det modsvarer ikke kendsgerningerne, betones det, da bogen "ikke er undergravende, men kun dekadent"⁴⁷.

I modsætning til beretninger fra andre universitetsbyer er der for Rostocks vedkommende, med én undtagelse, ikke bevidnet direkte medvirken fra professorerne.

Ikke kun tilfældigt blev der af nazi-studerne lagt beslag på den som Wagnerforsker berømte germanist, deltidsansat direktør for Universitetsbiblioteket 1907 – 1934, professor Wolfgang Golther (1863-1945). I lykønskningen til 70 års fødselsdagen d. 25. maj 1933 hedder det: "I kampen mod den utyske ånd, som Rostock-studerne har ført, erkender de i professor Golther, den utrættelige forkæmper for tysk kunst og tysk væsen, deres kampfælle". At denne vurdering ikke skete uden grund viser fødselsdagslykønskningen fra rigsminister dr. Goebbels og Golthers takkeskrivelse til Rostocks overborgmester for hæderen i stadsteatret d. 24. maj 1933, hvori han betegner "Richard-Wagner-Platz og Adolf-Hitler-Strasse som symboler og lignelser, som et løfte for fremtiden og opstigen i det nye Tysklands"⁴⁸.

Straks efter afbrændingsaktionen d. 10. maj havde ledelsen af Rostockstuderne taget initiativ til "indretning af et studenterbibliotek". Det blev udtrykkeligt betonet, at dette ikke skulle være en konkurrent til universitetsbiblioteket, der skulle opfylde videnskabelige opgaver, og heller ikke til offentlige udlånsbiblioteker, der skulle tjene folkeoplysningen og underholdningen. Dets opdragelsesmæssige opgave skulle bestå i at understøtte kontoret for politisk skoling, forsvars- og grænselandskontoret ved gennemførelsen af dets opgaver med at omforme Novemberstatens fra folket fremmedgjorte, karakterløse og højst fagligt interesserede studenter til politisk skolede, forsvarsberedte studenter i det 3. rige.

Til understøttelse af denne aktion havde rektor, professor Schulze, allerede d. 16. maj 1933 "indledt en samling for at udfylde de huller der var opstået ved beslaglæggelserne af bøgerne i bibliotekerne, med gode bøger". Han bad "de herrer kolleger hjerteligt om donation af sådanne bøger (samlingssted: sekretariatet) eller om at give et lille bidrag. En sparebøsse er opstillet i sekretariatet"⁴⁹.

D. 29. maj 1933 blev dette bibliotek åbnet. Den følgende aften fandt der i stadsteatret, som forudset i NS studenterledelsens program, en "Schlageter" opførelse sted for Rostockstudenterne.

Universitetsbiblioteket i Rostock og bogbrændingen

Biblioteket var ikke direkte ramt af NS-studenternes spektakulære aktiviteter; ingen af dets bøger blev naglet til skampælen eller brændt. Men i juni 1933 blev biblioteket foranlediget til at gennemgå sin bestand for "uønsket" litteratur og at fjerne disse bøger fra den almindelige bestand. De pågældende bindende bestemmelser blev dog først officielt truffet med cirkulærer af september 1934 og april 1935 fra den pågældende rigs- og preussiske minister for videnskab, uddannelse og folkeoplysning. Allerede i juni 1933 havde imidlertid den regeringsbefuldmægtiges kontor ved universitetet i Rostock været aktiv og havde med en skrivelse af 6. juni 1933 til propagandakontoret for de tyske studenter i Berlin "med henblik på en eksamination af universitetsbiblioteket og seminarbibliotekerne" bedt om en fremsendelse af en fortegnelse over bøger, der burde fjernes⁵⁰.

Herpå blev der sendt en 4 siders maskinskreven "sorte liste", som i biblioteket helt åbenbart tjente til vurdering af bestanden. I henhold til senere anvisninger blev alle berørte bøger mærket med 3 røde kryds på bindets første inderside⁵¹. Denne sorte liste blev for nogle år siden fundet som et bilag i den officielle, som statshemmelighed mærkede og nummererede "Liste 1 over skadelig og uønsket litteratur. Status oktober 1935", i et bogmagasin. Åbenbart var denne og alle indtil 1940 følgende lister efter 1945 blevet katalogiseret som aviser og indlemmet i bibliotekets bestande. Disse lister har i dag deres plads blandt sjældenhederne i særsamlingen.

Allerede i 80'erne var bibliotekets bestande i sammenhæng med forskningen om bogbrændingen blevet analyseret ved hjælp af den allerede nævnte første sorte liste i Rostocker Anzeiger fra 4. maj 1933. Derved blev det fastslået, at universitetsbiblioteket i Rostock i årene fra 1934 både fra Preussische Staatsbibliothek i Berlin og fra Sächsische Landesbibliothek i Dresden havde fået bøger, der i Berlin og Dresden havde hørt til de "beslaglagte" bøger, hvad der frem-

går af de gamle ejerstempler. Da der i alle bøger er indført de forekrevne indgangsmærker, var det let i tilvækstlisterne over gaver at identificere de daværende "leverandører". Således viste det sig at universitetsbiblioteket i årene 1934 til 1939 fik 38 bind fra Preussische Staatsbibliothek af forskellig proveniens, her i blandt lejebiblioteker i Berlin. I arkivet til det forhenværende Deutsche Staatsbibliothek kunne der imidlertid ikke findes nogen henvisning til denne "fordelingsaktion", skønt der blandt kolleger ved statsbiblioteket fra min aktive tid fra 1959 til 1972 af vidner fra datiden blev berettet om, at der i den tid var opbevaret ca. 50.000 bøger i kælderen⁵².

I arkivet til det forhenværende Sächsische Landesbibliothek, i dag Staats- und Universitätsbibliothek Dresden, findes der heller ikke i regnskabsberetningerne for årene 1930-1935 nogen angivelse om indsamlings- og fordelingsaktionen af "beslaglagte" bøger. Men i akterne i forbindelse med udveksling af bøger findes et gennemslag af et brev som Martin Bollert (1876-1969), direktør for Sächsische Landesbibliothek 1920-1937, d. 9.6.1934 sendte til "Direktionen for universitetsbiblioteket i Rostock". Sächsische Landesbibliothek beder om, hedder det her, at et antal af dets dubletter af de til universitetsbiblioteket i Rostock overladte marxistiske skrifter kan betragtes som modydelse for "de venligst oversendte universitetskrifter", og man håber også i fremtiden på deres gratis overgivelse⁵³. Denne handlemåde passer meget godt med karakteristikken af Martin Bollert, når der i 2006 i en beretning om Dresden Bibliothekartag i 1936 bliver henvist til, at han med tydelig distance stod mod det nationalsocialistiske herredømme⁵⁴. Hvad nu de marxistiske værker angår, som der tales om i brevet, så drejer det sig om 20 bind af Lenins samlede værker i udgaven fra 1927-1930 fra Wien og Berlin, men også om andre af Lenins værker, der stammede fra MASCH (Marxistische Arbeiterschule) biblioteket i Dresden. Et eksemplar af Det kommunistiske Manifest (Berlin 1921) tilhørte biblioteket i Allgemeiner Arbeiter-Union Deutschlands, Einheitsorganisation Dresden.

Bruno Claussen (1880-1958), direktør for universitetsbiblioteket i Rostock fra 1934 til 1949, ligesom Bollert ikke medlem af

NSDAP, anså det vel for klogest ikke at registrere de indgåede bøger som udveksling, men at lade dem indskrive i tilvækstbogen for gaver; endelig var de kommet til biblioteket uden hans medvirken. I øvrigt kunne han altid påberåbe sig dr. Franz Bachérs rundskrivelse. Bachér var naziaktivist ved begivenhederne i maj 1933 i Rostock og blev kaldt til Berlin til det rigs- og preussiske ministerium for videnskab, uddannelse og folkeoplysning. Han havde klart formuleret: "De videnskabelige biblioteker har pligt til at samle litteratur inden for deres arbejdsområde så fuldstændigt som muligt. Dertil hører også den forbudte og ellers uønskede litteratur, da denne litteratur ikke blot skal bevares for den fremtidige forskning, men også til myndighedsanliggender"⁵⁵. Men Claussen havde i de følgende år på grund af pladsmangel store problemer med den foreskrevne aflåste placering af disse bestande, som blev forstærket fordi antallet tog til efter analysen af "Liste 1 over skadelig og uønsket litteratur" fra oktober 1935 og de mellem 1936 og 1939 udgivne tillæg. Først efter færdiggørelsen af bogmagasinet i 1939⁵⁶ kunne et passende rum blive indrettet, i hvilket "den skadelige og uønskede litteratur" overlevede 2. verdenskrig uden tab og i dag hører til de delvist sjældne bestande i universitetsbiblioteket i Rostock.

NOTER

1. Karl-Heinz Jügelt: ROSTOCK. 10. [Zehnter] Mai auf dem Friedrich-Hildebrandt-Platz, i: Orte der Bücherverbrennungen in Deutschland 1933: Eine Publikation des Moses Mendelssohn Zentrums für europäisch-jüdische Studien, Potsdam. / Hrsg. Julius H. Schoeps; Hrsg. Werner Tress. - 1. Aufl. - Hildesheim: Georg Olms, 2008. s. 722-747.
2. Denne af Kulturbund der DDR organiserede "Veranstaltung aus Anlass des 50. Jahrestages der faschistischen Bücherverbrennung" fandt sted d. 10. maj 1983 i festsalen på Rostocks rådhus.
3. På grund af en beslutning i Det allierede Kontrolråd af 13. maj 1946, der gjaldt for alle tyske biblioteker, måtte bibliotekernes bestande i den daværende sovjetiske besættelseszone flere gange i årene 1946-53 kontrolleres efter en "Liste der auszusondernden Literatur" og de udsondrede bestande fra Universitetsbiblioteket i Rostock afleveres til det daværende Öffentliche

- Wissenschaftliche Bibliothek Berlin, det senere Deutsche Staatsbibliothek Berlin, hvor der var indrettet en afdeling for speciel forskningslitteratur. Efter dennes opløsning blev bestandene ført tilbage til Rostock i 1992.
4. Jfr. Zur Zehnjahresfeier des Nationalsozialistischen Deutschen Studentenbundes, Universität Rostock:[1928-1938]/ Überreicht v.d. Studentenföhrung Universität Rostock. Zsgest. V. H.J. Theil, (Rostock:Hinstorff). 1938, Nebentitel.: 10 Jahre Nationalsozialistischer Deutscher Studentenbund, Universität Rostock.
 5. Hans Reiter (1881-1969), jfr.: note 10 og Karl-Heinz Bürger.
 6. Günter Heidorn u.a.. (Hg.), Geschichte der Universität Rostock 1419-1969. Festschrift zur Fünfhundertfünzig-Jahr-Feier der Universität, Berlin 1969, Bd. 1-2. Berlin, 1969 (I det efterfølgende GUR)., her: B 1, s.185 ff.
 7. RUZ SS 1928 (1.Hj.), Nr. 1 v. 25.April 1928 s. 15.
 8. Professor dr. Hans Reiter, social- og racehygiejniker, medlem af NSDAP's landdagsfraktion fra juli 1932; direktör for sundhedsstyrelsen i Mecklenburg-Schwerin 1926-1933; først vikarierende leder af Rigssundhedsstyrelsen, fra 1.oktober 1933 udnævnt. – RUZ WS 1928/29 fra 15. februar 1929 trykker af ham: "Entartet oder stirbt das deutsche Volk?"
 9. Zur Zehnjahresfeier (Note 4), s. 11.
 10. GUR I, 194.
 11. RUZ WS 1930/31 nr. 5, s. 13.
 12. RUZ SS 1930/31 nr. 2 af 15. juni 1931 M.E.K.
 13. *ibid.*
 14. RUZ WS 1931/32 nr. 1, s. 11.
 15. RUZ WS 1931/32 nr. 2, s.20/21
 16. RUZ WS 1931/32 nr. 4, s. 4.
 17. Universitäts-Archiv Rostock (UAR). Akte 220 nr. 140, 30. januar 1932.
 18. GUR I, s. 199 ff.
 19. Jfr. Ergebnis der Kammerwahl, i: RUZ WS 1932/33 nr. 4 af 8. februar 1933, s. 15; Ute Rosenlöcher, Der Kampf um die Brunstäd-Verfassung, 1968, Rostock, Univ., Phil.-hist. Staatsexamensarbeit; et arbejde fra den nyeste tid indeholder en nøje analyse af begivenhederne i sammenhæng med kammervalgene set fra studenterkorporationernes vinkel baseret på efterladte dokumenter: Karl Heinrich Krüger, Universität Rostock. Der vergebliche Kampf um die Wende von 1933, Münster i. W. 2005 (Netsted: www.burschenschaft.de)
 20. Jfr. GUR I, s.271.
 21. *ibid.*
 22. RA nr. 53 fra 3. marts 1933, 1 Beibl., s.1.
 23. RA nr.67 fra 21. marts 1933, 1. Beibl., s. 1.

24. Flyveblad i UAR. PA Moral: (på rødt papir)
 Massenkundgebung
 Heute Freitag, abends 8,15 auf der Reiferbahn
 Es spricht Rechtsanwalt Dr. Thormann, Rostock über
 „Unser Abwehrkampf gegen die Greuelpropaganda des Judentums im
 Ausland!“
 Alle nationalen Rostocker sind zur Stelle.
 Morgen Sonnabend ab vormittags 10 Uhr soll auch das
 Judentum hier in Rostock
 wissen, wem es den Kampf angesagt hat.
 Jeder deutsche Volksgenosse kauft nicht mehr beim Juden
 geht nicht mehr zum jüdischen Rechtsanwalt
 meidet jüdische Ärzte
 liest keine jüdische Literatur
 Verantwortlich: Volgmann, Rostock
25. RA nr. 76, fredag d. 31. marts 1933, 1. Beibl., s.1: Boykoytt jüdischer
 Geschäfte in Rostock bereits gestern. Es gab keine Zwischenfälle.“ Bei der
 grossen Schädigung, die die Einheitspreisgeschäfte auf unseren um seine
 Existenz schwer ringenden Mittelstand ausüben, kann man nur hoffen, dass
 die Kadepa in Rostock ihre Pforten nicht mehr öffnet.“
26. Brenner, Hildegard: Die Kunstpolitik des Nationalsozialismus, Reinbek b.
 Hamburg 1963 (rowohlsdeutsche enzyklopädie, Bd. 167/168), s. 7 ff., s. 22
 ff.
27. Brenner (Note 26) s. 44.
28. Citeret efter et aftryk af rundskrivelsen i Akten der Deutschen Studenten-
 schaft im Besitz des Instituts für Hochschulkunde der Universität Würzburg:
 Sammelakte „Aktion wider den undeutschen Geist 1933“ i: Geschichte der
 Universität Jena 1548/58-1958, Jena, Bd. 2, s.548 (Akterne befinder sig nu i
 BArch, NS938, RSF I*21 C 14/3)
29. Niederdeutscher Beobachter, 9. årg., nr. 78 af 3. april 1933 (Rostocker
 Rundschau)
30. Niederdeutscher Beobachter, 9. årg., nr. 79 af 4. april 1933 (Rostocker
 Rundschau)
31. Jfr. UAR. PA Dr. Nagelschmidt. 1.11.1930-31.8.1933. Lt. Schreiben von
 Prof. Dr. Carl W. Correns 1. April 1933 an Rektor und Senat der Universität
 waren am diesem Tage SA-Leute im Mineralogisch-Geologischen Institut
 erschienen und hatten sich nach Dr. Nagelschmidt erkundigt. Dieser war bis
 zu diesem Tage beurlaubt und wurde von Prof. Correns „im Interesse der
 Universität bis auf weiteres beurlaubt.“ Das Schreiben wurde vom rektor
 urschriftlich dem Ministerium für Unterricht weitergereicht mit dem
 Bemerken: „Der Vollassistent Dr. Nagelschmidt ist Jude. Seine Beurlaubung

ist veranlasst durch den Abwehrkampf gegen die lügenhafte ausländische Greuelpropaganda - vgl. meinen Bericht vom 31. März 33 in Sachen des Professors Dr. Dr. Moral. Nagelschmidt wurde offiziell nach Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsamtentums entlassen. Dienstbezüge bis 31. August 1933 gezahlt.“ Die Überweisung des Geldes nach London wurde von Dr. Nagelschmidt mit Schreiben vom 18. Juni 1933 gestätigt.

32. RUZ SS 1933 nr. 1 af 9. maj 1933, s. 17.
33. Strätz, Hans-Wolfgang: Die studentische „Aktion wider den undeutschen Geist“ im Frühjahr 1933, i: Vierteljahresschrift für Zeitgeschichte 16 (1968), s.355.
34. Rostocker Anzeiger (RA) nr. 101/102 af 3. maj 1933, 2. Beibl., s. 1.
35. ibid. 1. Beibl., s.1.
36. RA nr. 108 af 10 maj 1933, 1. Beibl., s.1.
37. RA nr. 104 af 5 maj 1933, 1. Beibl., s.1.
38. RA torsdag d. 4. maj 1933, 1. Beibl., s.1.
39. Et foto ”Der Schandpfahl auf dem Blücherplatz“ blev trykt i RA søndag d. 7. maj 1933.
40. På fotoet i RA (jfr. Note 39) genkender man ”Intet nyt fra vestfronten” af Erich Maria Remarque.
41. RA nr. 106 søndag d.7. maj 1933, 1. Beibl., s.1; jfr. Endvidere: Karl-Heinz Jügelt, Scheiterhaufen und Schandpfahl [Bücherverbrennung in Rostock 1933], i Ostsee-Zeitung, Rostock af 7.5.1983, Wochenend-Beil. 18, s.5. og Karl-Heinz Jügelt, Am Rostocker Schandpfahl[maj 1933], i Weltbühne, Berlin Jg. 87(38) (1983), H.23, s.727-729.- Fotoet blev trykt i: 2 Jahre!: Rostocks Aufstieg zur Grossstadt/ Hrsg. Vom Rat der Seestadt Rostock: Presse und Propaganda stelle, in Verbindung mit der Kreisleitung Rostock Stadt der NSDAP.- Rostock 1935, s.45.
42. Jfr. Bilag 2 til Rundskrivelse A 33/1932/33 af 19. april 1933; aftrykt i Brenner (note 26) s. 185-186.
43. Jfr. Strätz (note 33) s. 356.
44. RA nr. 89 af 16. april 1933, 1. Beibl., s.1.
45. RA nr. 107 af 9. maj 1933, 1. Beibl., s.1.
46. Fotoet ”Der Scheiterhaufen auf dem Friedrich-Hildebrandt-Platz“ af Rostockerfotografen Egon Keilmann, i RA nr. 110 fredag d. 10. maj 1933, 1. Beibl., s.1.
47. RUZ SS 1933 nr. 2 af 1. juni 1933, s.1.
48. Archiv der Hansestadt Rostock. 1.1.3.14.509: Stadttheater 1931-1937
49. UAR. R 9 B 11 (4).
50. Bundesarchiv, NS 38, RSF I* 21 C14/3), s. U 63
51. UAR. R 10 A 01: Ordnungen und Benutzung der UBR. 1843-1943
52. Dr. Robert Giel har i 2004 venligst søgt i arkivet og i de relevante årsberet-

ninger i det forhenværende Preussische Staatsbibliothek, men desværre uden at kunne finde tilsvarende bilag eller informationer.

53. Sächsische Landesbibliothek. Bibl. Arch. III J 975. Venligst oplyst af Perk Loesch, leder af håndskriftsamlingen fra 13.02.2004.
54. SLUB-Kurier 2005, H.4, Beilage Sp. IIa
55. Afskrift af W I a 2305. Der Preussische Minister für Wissenschaft, Kunst und Volksbildung. U I 22733/34, Berlin W 8, 17. september 1934.
56. Karl-Heinz Jügelt: Bücher, Bücher – aber wohin damit? Nie war Raum genug für die Bücher in der 435-jährigen Geschichte der Universitätsbibliothek Rostock, i: Nie war Raum genug....: ein illustrierter Streifzug durch die Entwicklungs- und Baugeschichte der Universitätsbibliothek Rostock..., Rostock 2006, s. 10-79; her s. 56-63 (Veröffentlichungen der Universitätsbibliothek Rostock;135)